

Ürgüp, Yeşilöz, (Tağar) Kilisesi

Tağar Church in Yeşilhisar near Ürgüp

M. Sacit PEKAK*

Öz

Nevşehir'e bağlı Ürgüp'ün yaklaşık 10 km. güneydoğusundaki Yeşilöz Köyü'nde bulunan ve bilimsel yayınlarda 'Tağar Trikonchos' kilisesi olarak geçen yapı hakkında pek fazla bir şey bilinmemektedir. Yapı hakkındaki ilk bilgiler H. Rott (1908) ve G. de Jerphanion (1925-1942) tarafından verilmiştir. İkinci araştırmacı aynı zamanda kilisenin ilk planını yayınlayan kişidir. Kilise, mimari özelliklerin yanı sıra duvar resimleri ile de Kappadokia Bölgesi'nde benzeri bulunmayan bir eser niteliği taşımaktadır. Kilise, bölgedeki kayaya oyma kiliseler içinde pek örneği olmayan 'üç yapraklı yonca planı'na sahiptir. Aynı zamanda büyük boyutları ve yüksekliği ile de dikkat çekicidir. Mimari açıdan bir diğer farklılığı; kubbeye geçiş elemanı ve bugün mevcut olmayan kubbesinin çapıdır. Güney eksedrada bulunan oturma yerleri Kappadokia'da sayılı örnekte karşımıza çıkar. Araştırmacılara göre kilisenin batı haç kolu tamamlanmamıştır. Kilise ile aynı kottaki, A, A1, B ve C mekanları ile batı haç kolunun güney duvarından çıkılan üst kotlardaki D ve E mekanlarının dönemleri ve işlevleri hakkında kesin bir şey söylenemez. Kilisenin apsisindeki genişletme çabaları ise çok yenilerde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Aşağıdaki yazıda kilisenin ilk kez yayınlanan konum planı, farklı seviyelerden alınan iki planı ve iki kesiti yer almaktadır.

Duvar resimleri ikonografi ve üslup açısından bölgedeki bazı kiliselerdeki örneklere benzese de anıtsal boyutları ve bazı ikonografik özellikleriyle dikkat çekicidir. Apsis ve kuzey eksedradaki büyük boyutlu 'deesis' sahnelerinin yanı sıra kuzey eksedrada orta şeritte "Meryem'e Müjde", "İsa'nın Doğumu", "Çarmıhta İsa" konularını işleyen üç İncil konulu sahne yer almaktadır. Bunların yanı sıra kemer içlerinde, yuvarlak madalyonlar içinde büst şeklinde peygamber, aziz ve havari portreleri yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından üç farklı sanatçının çalıştığı öne sürülen duvar resimleri özellikle bölgedeki gelişmiş üslubu yansıtmaktadır. Karşılaştırmalı değerlendirme yöntemi ile kilisedeki duvar resimleri 10.-12. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Ancak Kappadokia bölgesindeki duvar resimlerinin ikonografik, üslupsal ve paleografik

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, sacit@hacettepe.edu.tr

özellikleri göz önüne alınarak yapılan tarihlendirme çok farklı yüzyıllara işaret edebilmektedir. Bu nedenle, duvar resimlerinden alınacak sıva ve boya örneklerinin ayrıntılı bir laboratuvar çalışmasıyla yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yeşilöz'deki kilisenin tarihlendirilmesi, banisi ve kime ithaf edildiğinin tam olarak belirlenmesi, geçirdiği değişim ve onarımların saptanabilmesi için yapıda ayrıntılı belgeleme ve araştırmaların yapılması; bu araştırmaların laboratuvar çalışmalarıyla yeniden değerlendirilerek ele alınması gereklidir. Ancak hepsinden önemlisi gerek bölge (Kappadokia), gerek tüm Bizans sanatı içinde özgün bir yere sahip olan bu kiliseyle ilgili koruma önlemlerinin ivedilikle alınması gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Kappadokia, Bizans, Tağar (Yeşilöz), Üç Yapraklı Yonca Planı, Duvar Resmi.

Abstract

There is little known about the building which is located in Yeşilöz village which is approximately 10 km southeast of Ürgüp, Nevşehir and referred to as "tagar trikonchos church" in scientific publications. The first information about the building was given by H.Rott (1908) and G. de Jerphanion (1925-1942).The second researcher is the person who features the church's first plan. Besides its architectural features the church is also unique in the Cappadocia district also with its wall paintings. The church has the "trikonchos plan" which is not common in rock-cut churches in the district. The church is also remarkable with its great size and height. Another architectural difference is the element of transition to dome and the diameter of dome that does not exist today. Also the seats at the south exedra are seen in few examples in Cappadocia. According to the researchers the west arm of the cross is uncompleted. Nothing certain can be said about the period and function of the places, A, A1, B, C, with the same level of the church, and the places, D and E, at the upper level reached by the west cross-arm. The enlargement efforts in the apse of the church seem to be conducted recently. In this paper, the location of the church plan; two plans from different levels and two profiles of the church were published for the first time.

Even though the wall paintings are similar to some other churches in the district, in terms of iconography and style, the church is remarkable with its monumental size and iconographic features. Besides the large "deesis" scenes in the apse and the north exedra, there are three scenes about "Annunciation", "Birth of Christ" and "Crucifixion" in the middle band of the north exedra. Inside the archways there are bust-shaped prophet depictions, portraits of saints and apostles in round medallions. According to researchers three different artists worked on the wall paintings and the paintings particularly reflect the advanced style of the region. Wall paintings of the church are dated back to the 10th-12.th. centuries by the benchmark method. On the other hand, considering the iconographic, stylistic and paleographic features of the wall paintings in the Cappadocia region, dating possibly indicates different centuries. For this reason detailed laboratory analysis of the plaster plaster and paint samples taken from the wall paintings, is required.

Research and detailed documentation of the church in Yeşilöz is necessary for the correct dating, for finding out its patron, to whom it was dedicated, and detecting the previously made

changes. This research should be reevaluated in the light of laboratory analyses. However, it is essential to take measures for the preservation of the church which has a unique place not only in the region (Cappadocia) but also in the Byzantine art.

Key Words: Cappadocia, Byzantine, Tağar (Yeşilöz), trikonchos church, wallpainting.

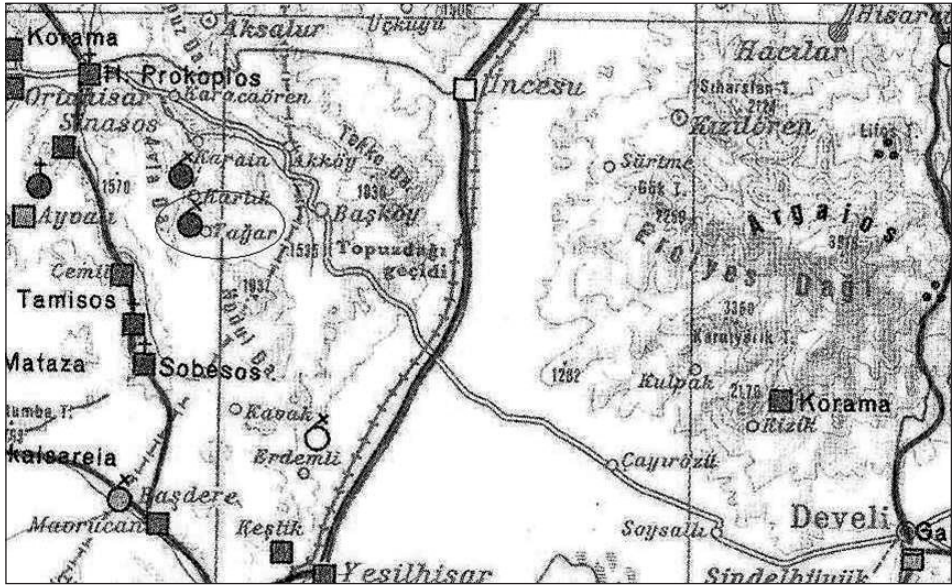
Yeşilöz (Tağar) Kilisesi

Ürgüp'ün yaklaşık 10 km. güneydoğusundaki Yeşilöz köyünde bulunan kilise, mimari özellikleri ve duvarlarında barındırdığı resimlerin önemine rağmen günümüze dek yeterince araştırılmamıştır. Yerleşimim eski adı Tağar'dır ve etimolojik olarak tam anlamıyla çözülememiştir. Kilise, köyün kuzeyinde, büyük bir kaya kütesinin üzerine oyulmuştur (Resim 1, Harita 1). Kapısındaki tabelada, 'Theodore Kilisesi' yazmaktadır ancak kilisenin bu adı nereden aldığı bilinmemektedir.

Resim 1: Yeşilöz (Tağar), Kilise, Kuzeydoğudan Genel Görünüş.

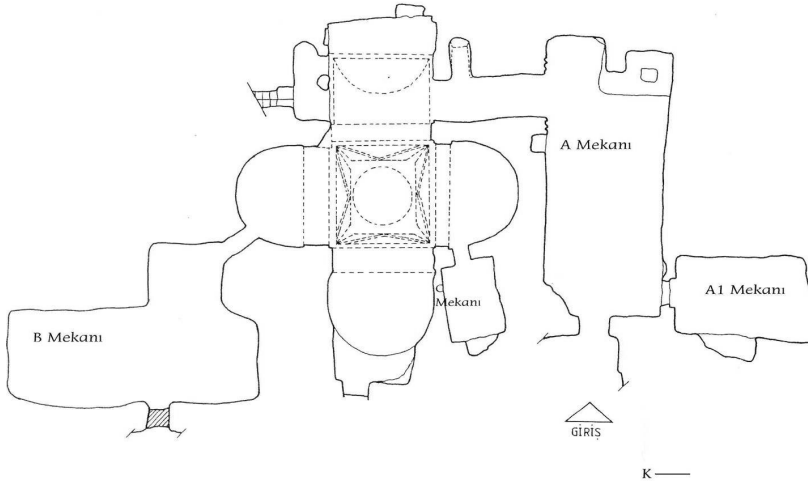
Kiliseyi ele alan başlıca iki yayında (Jerphanion, 1925-1942, II, s. 187- 205; Restle, 1967, s. 145-147) eser 'Tağar, Trikonchos' adıyla zikredilmektedir. Kappadokia'daki Bizans dönemi kayaya oyma kiliselerindeki, duvar resimleri ile ilgili olarak ilk ayrıntılı çalışmayı gerçekleştiren Fransız araştırmacı G. de Jerphanion yapı planını ilk yayınlayan kişidir. M. Restle de Jerphanion gibi daha çok kilisenin duvar resimleri ile ilgili yorumlar yapmıştır.

Harita 1: Yeşilöz (Tağar) ve Yakın Çevresi (Hild ve Restle 1981).

Mimari

Tağar'daki yapı ortada bir kilise, kiliseye açılan ve bazıları üst seviyelerde bulunan mekanlardan oluşmaktadır¹. Üç yapraklı yonca (trikonchos) plan tipindeki kilise ile aynı kotta, kuzeyinde *A*, *A1*, güneydoğusunda *B* ve kuzeydoğusundaki *C* mekanları (Çizim 1); üst kotta, *D* ve *E* mekanları bulunmaktadır (Çizim 5).

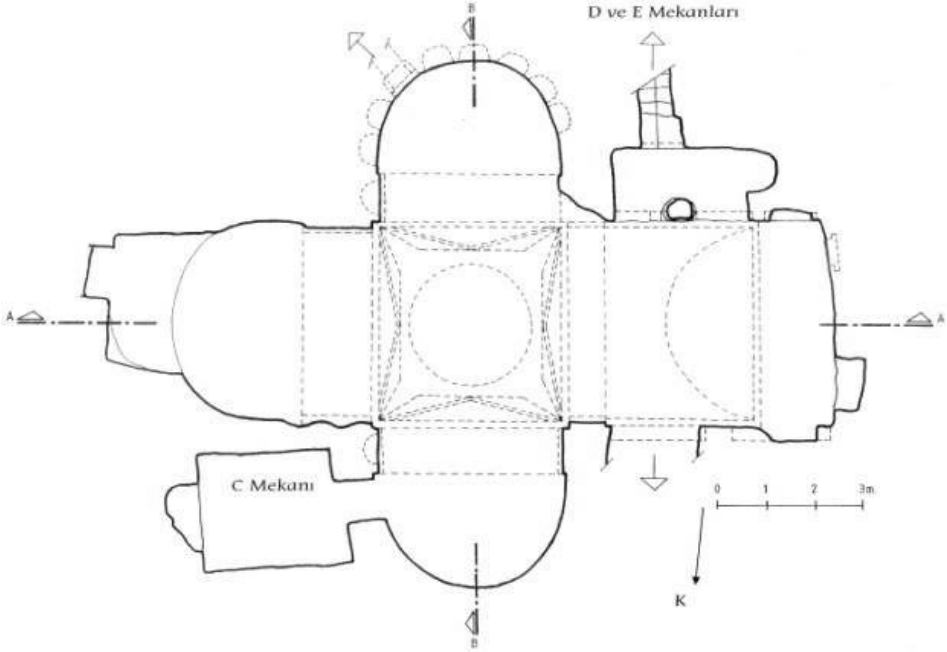

Çizim 1: Yeşilöz (Tağar), Kilise, Konum Planı (Ölçekli Kroki).

¹ Yapının planlarını çizen öğrencilerim Aykut Fenerci ve Gizem Olgun'a teşekkür ederim.

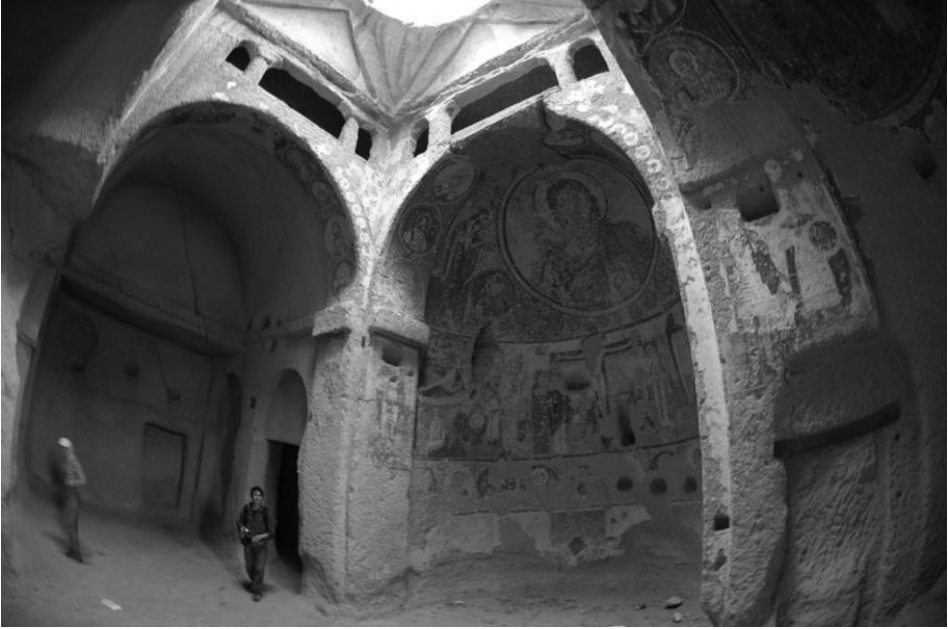
Kilise

Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilisenin ortasında, kare planlı bölüm, bu bölümün doğu (apsis), kuzey ve güney yönlerinde eksedralar, batısında batı haç kolu olarak adlandırdığımız bölümlerden ibarettir. Kare planlı bölüm, üçgen geçişli kubbe ile örtülüdür (Çizim 1-2, 5, Resim 2-3).

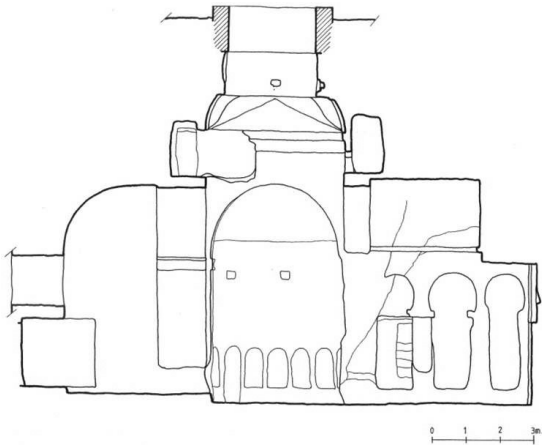

Çizim 2: Kilise, Plan.

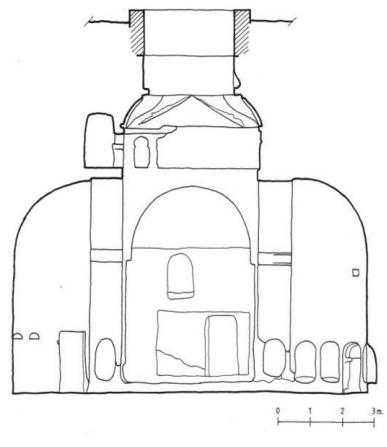
Kappadokia bölgesi kayaya oyma kiliseleri için alışılmadık büyüklüğünün yanı sıra yüksekliği, geçiş öğeleri ve örtü sistemi, yapıya girince hemen dikkat çekmektedir (Çizim 3-4, Resim 2). Günümüzde naos orta bölümünü örten kubbe, geçiş sisteminin üst seviyesinden itibaren yıkıktır ve yerinde son yıllarda yapıldığı belli olan koruyucu bir cam örtü bulunmaktadır.

Resim 2: Naos, Kuzeybatıya Bakış.

Çizim 3: Naos, Doğu-Batı (A-A) Kesiti

Çizim 4: Naos, Kuzey-Güney (B-B) Kesiti

Naosa bugünkü giriş, batı haç kolunun kuzey duvarında, eksenin doğusundaki yuvarlak kemerli kapı ile sağlanmaktadır. Kapı kuzeyde A mekanına açılmaktadır. Batı haç kolunun batı duvarında, tüm duvar yüzeyini kaplayan, zeminden başlayan, düz tavanla

örtülü büyük bir niş ve bu nişin içinde, eksenin kuzeyinde küçük ikinci bir niş yer almaktadır. Beşik tonozla örtülü batı haç kolunun güney duvarda, eksenin doğusundaki dikdörtgen kapı *D* ve *E* mekanlarına çıkışı sağlayan merdiven boşluğuna açılmaktadır. Naosun kuzey ve güney kolları (eksedralar) ile doğudaki apsis, orta bölümden geniş kemerlerle ayrılmaktadır ve yaklaşık olarak tümü eş genişlik ile derinliktedir. Kuzey eksedranın doğusundaki dikdörtgen kapı *C* mekanına; güney eksedranın doğusundaki yuvarlak kemerli kapı *B* mekanına açılmaktadır. Güney eksedradaki kapının kuzeydoğusunda üç, güneybatısında beş olmak üzere toplam sekiz adet oturma sekisi (nişi) bulunmaktadır (Çizim 3-4). Naos zemininden bir basamak yüksekteki doğu eksedra, yani apsisin ante duvarlarının kuzeydekinde yuvarlak kemerli bir niş, güneydekinde oturma sekilerinden biri yer almaktadır. Apsis doğu duvarında, eksende, üst seviyede büyük boyutlu yuvarlak kemerli bir pencere, alt seviyede sonradan açılmış, dikdörtgen büyük bir niş yer almaktadır. Apsisin kuzey duvarında dikdörtgen kapı, tam açılmadan yarım bırakılmıştır. Gerek kuzey eksedranın doğu duvarındaki *C* mekanına geçişi sağlayan kapı, gerek apsis içindeki niş, duvar resimlerini kesmeleri göz önüne alındığında, sonraki bir dönemde açılmış olmalıdırlar.

A ve AI Mekanları

Kiliseye bugünkü giriş *A* mekanının doğusundaki dikdörtgen kapı ile sağlanmaktadır. *A* mekanın daha doğusunda yaklaşık kare planlı diğer bir mekanın izleri saptanmıştır. Dolayısıyla bugünkü girişin orijinal giriş olup olmadığı bilinmemektedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülü *A* mekanı kilisenin uzunluğuna eş uzunluktadır. Mekanın kuzey duvarında, eksenin doğusundaki dikdörtgen kapı *AI* mekanına açılmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülü *AI* mekanının doğu duvarında düzgün olmayan plana sahip bir niş (?) yer almaktadır. *A* mekanı güney duvarında, eksenin batısında küçük boyutlu nişler ve kiliseye geçişi sağlayan ince uzun koridora açılan bir kapı bulunmaktadır; koridorun batı duvarında, eksenin güneyinde, batı haç koluna yakın bir noktada derin bir niş yer almaktadır (Çizim 1).

B Mekanı

Güney haç kolundaki yuvarlak kemerli kapı ile ulaşılan *B* mekanı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülüdür. Mekanı girişi sağlayan kapı, güney eksedradaki oturma sekilerinin doğudan dördüncü ve batıdan altıncı sekilerin bulunduğu yerdedir. *B* mekanın sonradan açıldığı varsayılırsa, bu sekinin alttan genişletilerek kapıya dönüştürüldüğü düşünülebilir: *B* mekanının Doğu duvarında, eksenin kuzeyindeki açıklık yenilerde örülerek kapatılmıştır. Mekanın tüm duvarlarında küçük nişler bulunmaktadır (Çizim 1).

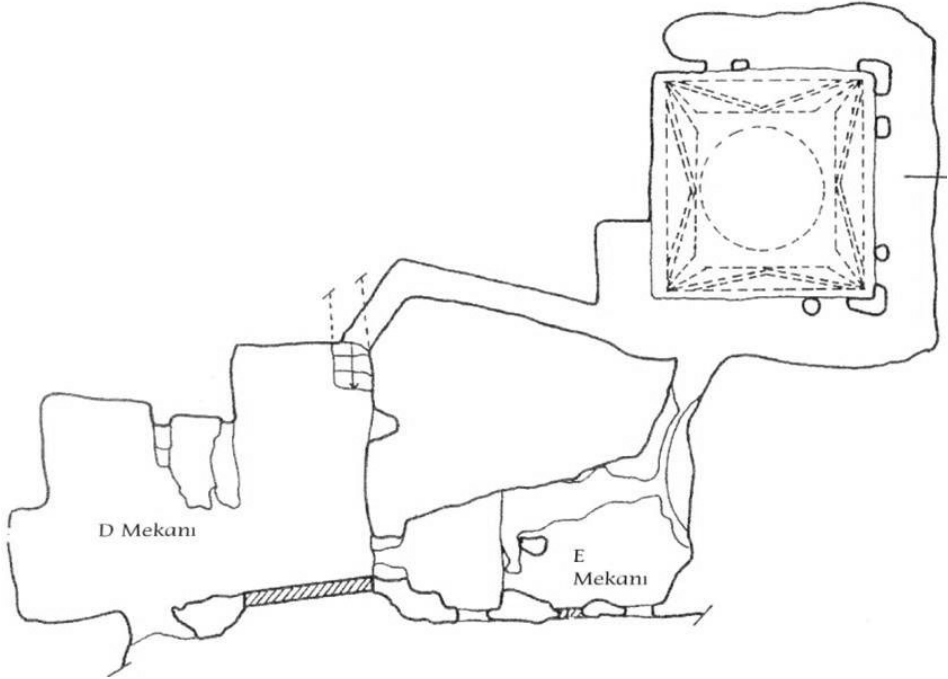
C Mekanı

Kuzey eksedranın doğusundaki *C* mekanı doğu-batı doğrultusunda, kareye yakın dikdörtgen planlıdır; doğu duvarında düzgün bir plan yansıtmayan niş (?) yer almaktadır.

Kilise zemini ile aynı kotta bulunan *A*, *AI*, *B* ve *C* mekanlarının dönemleri ve işlevleri hakkında bir şey söylemek oldukça güçtür; ancak yukarıda da belirtildiği gibi, *B* ve *C* mekanları üç yapraklı yonca planlı kiliseden sonra açılmış olmalıdırlar. Kanaatimize göre kilise ile çağdaş olan *A* mekanı (belki *AI* de) Kappadokia kayaya oyma kiliselerinde görülen bir paraklesion olarak değerlendirilebilir (Çizim 1).

Örtü Sistemi ve Kasnak

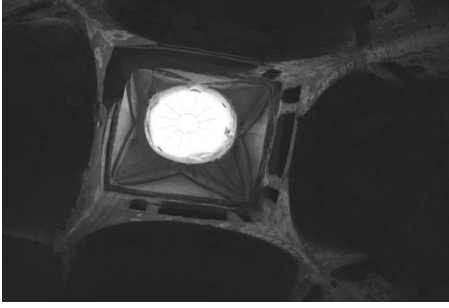
Batı haç kolunun güney duvarındaki merdivenlerle çıkılan üst katta kasnak eteği seviyesini dört yönde dolaşan galeri ve *D*, *E* mekanları yer almaktadır.

Çizim 5: Kasnak, Galeri, 'D' ve 'E' Mekanları.

Batı haç kolundan, basamakları yıpranmış merdivenlerle önce *D* mekanına ulaşılmaktadır. Mekan güney ekседra ve apsisin üzerinde yer almaktadır. Kareye yakın düzgün olmayan dikdörtgen planlı, düz tavan örtülü mekanın duvarlarında küçük nişler bulunmaktadır. Duvarların bir kısmı yıkılmış; beton kullanılarak onarılmıştır. Kuzeybatı köşedeki dar açıklık ile apsisin kısmen üzerinde yer alan *E* mekanına çıkışı sağlayan koridor yer almaktadır. Bu mekan da düzgün olmayan dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülüdür. Duvarları büyük oranda tahrip olmuştur. *D* mekanını güney duvarında, eksenin batısında, zeminden 1.60 m. yüksekteki dar bir geçit galeriye ulaşımı sağlamaktadır.

Yetişkin bir insanın ancak eğilerek yürüyebileceği yükseklikteki kayaya oyma düz tavanlı galeri üç yöndeki yuvarlak kemer ve düz açıklıklarla naosa bakmaktadır. Güney eksedranının üzerindeki galeri 1.65 m. ; apsisin üzerindeki galeri 6.40 m. , kuzey eksedranının üzerindeki galeri 6.00 m. ve batı galeri 5.15 m. uzunluğundadır; tüm galerilerin genişliği yaklaşık 1.00 m. civarındadır. Son yıllardaki restorasyonlar sırasında yer yer çöken zeminin betonla tamamlandığı anlaşılan galeri, aynı kottaki *D* ve *E* mekanlarıyla da bağlantılıdır. Mimari açıdan Tağar'da görülen basit üçgenlerden oluşan ve 3.00 m. yüksekliğe sahip geçiş sistemi bölgedeki hiçbir yapıda görülmez. Geçiş sisteminin üzerindeki, günümüzde yıkık olan kubbe yaklaşık olarak 3.00 m. çapındadır (Çizim 5).

Resim 3: Galerinin içi, karnaj ve örtü.

Resim 4: Galerinin içi.

Duvar Resimleri

Tağar'daki kilisenin mimari özellikleri gibi duvar resimleri de ilginç ve benzeri olmayan ikonografik-üslup özellikleri taşımaktadır. Her şeyden önce, mimari anıtsallığa bağlı olarak, özellikle konulu resimler büyük boyutludur. Her ne kadar günümüze sadece apsis ve kuzey eksedradaki resimler sağlam gelebilmişse de, güney eksedra ve batı haç kolunda da duvar resmi izleri görülebilmekte, buna karşın yıkıldığı için kubbede resim olup olmadığı bilinmemektedir. Eksedraların orta bölüme açıldığı kemer yaylarının iç yüzeyleri ile galeri seviyesine kadar yükselen duvar yüzeylerinde de resim fragmanları bulunmaktadır. Jerphanion (1925-1942, II, s. 187) yapıdaki resimlerin bir kronoloji (siklus) düzeni yansıtmaksızın, İsa'nın Zaferi'ni (1925-1942, II, s. 195) simgeleyen bir program izlendiğini iddia etmektedir. Restle (1967, I, s. 145-147) ise duvar resimlerinin ikonografik özelliklerinden çok, dönemleme ve sanatçı sorunlarını ele almıştır; araştırmacı resimlerde en az üç sanatçının çalıştığını öne sürmektedir.

İlginç olan ikonografik özelliklerden biri, apsis ve kuzey eksedra yarı kubbelerinde *Deesis* sahnesinin tekrarlanmış olmasıdır. Jerphanion yapıyı en erken araştıran kişi olarak önem taşımaktadır. Ona göre güney eksedrada, tetramorflar veya serafimler arasında Pantokator İsa figürü bulunmaktadır. (1925-1942, II, s. 194) Araştırmacının önerisi doğru ise, bu durumda hem apsis yarı kubbesi hem de iki eksedranın yarı kubbeleri İsa'ya ayrılmış olmalıdır ki, bu özellik Kappadokia bölgesindeki hiçbir yapıda görülmemektedir.

Apsis Duvar Resimleri

Apsis yarı kubbesi tümüyle *Deesis* sahnesine ayrılmıştır: Ortada, lir biçimindeki bir tahtta oturan İsa'nın ayakları bir podeste basmaktadır (Resim 5). İsa sağ eliyle takdis işareti yapmakta, aynı hizada tuttuğu sol elinde ise bir kodeks tutmaktadır. Kompozisyon dizilişine göre (sahnede yer alma yönlerine göre) sağında Meryem, solunda Vaftizci Yahya yer almaktadır. Meryem, elleri ile İsa'yı işaret etmektedir. Boynundan alt kısmı tahrip olmuş olan Vaftizci'nin de aynı vücut devinimi içinde olması mümkündür. İmparatorluk giysileri içindeki iki Baş Melek (Mikael ve Gabriel) Meryem ve Vaftizci'nin hemen yanlarında yer almaktadır, en soldaki meleğin de vücudunun sağ yarısı ve elleri tahrip olmuştur. İsa'nın haçlı halesinin üzerindeki yuvarlak madalyon içinde beş siyah yıldız motifi yer almaktadır. İsa'nın ayaklarının iki yanındaki yuvarlak madalyonlar içinde iki büst şeklinde figür bulunmaktadır, soldaki figür büyük oranda tahrip olsa da sağdaki figür ve yazıtı kısmen korunmuştur. Jerphanion (1927-1945, II, s. 190), figürlerin yanlarında İokaim ve Anna isimlerini okumuştur. *Deesis* sahnesinden yatay bir şeritle ayrılan apsis yarı yuvarlağının alt kısmında ise ayakta yan yana duran ve giysilerinden piskopos oldukları anlaşılabilen dokuz figür yer almaktadır. Bu figürlerden dördü, apsis penceresinin kuzeyinde, beşi güneyinde yer almaktadır, Aziz Germanios, Aziz Blasios, Aziz Ehipanios, Aziz Gregorios, Aziz Basileios, Aziz Ehipanios, Aziz Ioannes Krysostomos'dur ve bir de ismi okunamayan bir figür yer almaktadır.

Apsisi orta bölümden ayıran kemerin yayında yuvarlak madalyonlar içinde yedi büst şeklinde figür: Havari Andreas, Havari Yaşlı İakabus, Havari Ioannes'in isimleri okunabilmektedir, diğer dört figür ise isimleri silindiği için tanımlanamamaktadır. Apsis ile kuzey eksedra arasındaki duvar yüzeyinde, alt seviyede tanımlanamayan bir martir ile Theodoros Stratilates figürleri bulunmaktadır.

Resim 5: Apsis Duvar Resimleri.

Kuzey Eksedra Duvar Resimleri

Kuzey eksedranın yarı kubbesi, apsis yarı kubbesinde olduğu gibi Deesis'e ayrılmıştır. Yarı kubbenin alt seviyelerinde her biri çizgilerle bölünmüş üç yatay şerit yer almaktadır. Deesis'in altındaki şeritte İncil konulu üç sahne, onun altında madalyonlar içinde aziz büstleri (Resim 6) ve en alt şeritte mermer imitasyonlarından oluşan bezeme şeridi yer almaktadır.

Apsisteki İsa figüründen farklı olarak, İsa burada büst şeklinde tasvir edilmiştir (Resim 8). Yuvarlak büyük bir çerçeve içine alınan İsa, sağ eliyle takdis işareti yapmakta, sol elinde kodeks tutmaktadır. Bu kez sağında Vaftizci, solunda Meryem, ayakta ve elleleriyle İsa'yı işaret ederken gösterilmişlerdir. Her iki figürün de dizleri hizasında ve İsa'yı kuşatan yuvarlak çerçeve arasında; yine yuvarlak madalyonlar içinde büst şeklinde tasvir edilmiş iki figür bulunmaktadır. Vaftizci'nin yanındaki figürün halesinin iki yanında Azize Julietta (Resim 9), Meryem'in yanındaki figürün halesinin yanında Aziz Kiryakos (Resim 7) yazmaktadır.

Resim 6: Kuzey Eksedra Duvar Resimleri.

Resim 7: Aziz Kiryakos

Resim 8: Pantokrator İsa.

Resim 9: Azize Julietta ve Meryem.

Apsis yarı kubbesini altındaki şeritte batıdan itibaren İsa'nın Doğumu, eksende Çarmıhta İsa ve Meryem'e Müjde sahneleri yer almaktadır. Birbirleriyle herhangi bir biçimde ayrılmayan sahnelerdeki figürler birbirleri içine geçmişlerdir.

Batıdaki İsa'nın Doğumu sahnesinde kalabalık bir figür grubu bulunmaktadır (Resim 10). Eksenin hafif soluna kaymış ve bir şilteye uzanmış Meryem figürünün omuzları hizasından üst bölümü tahrip olmuştur; ancak Meryem'in sağ eli ile önünde, ilk bakımı yapılan Çocuk İsa'ya uzanan sağ eli görülebilmektedir. Meryem'in (kendisine göre) sağında ve üstte, köşeye sıkıştırılmış bir şekilde yemliğe yatırılmış İsa ve hemen beşiğin arkasında iki melek figürü; Meryem'in sağında (seyirciye göre) atları üzerinde iki figür; Meryem'in altında ayaklı bir kap içinde ilk bakımı yapılan Çocuk (İmmanuel ?) İsa, iki yanında iki ebe ve sahnenin en sağ köşesinde başları haleli üç çoban figürü yer almaktadır. Ne tür bir mekanda (mağara, ahır ?) geçtiği belli olmayan Doğum sahnesinde, sahneyi içeren hemen tüm episotlar yer almış olmaktadır; sıva döküldüğü için sahnede bulunması gereken Yıldız ise görülememektedir. Doğum sahnesindeki son figür (veya figürler ?) ise, seyirciye göre alt sol köşede bulunmaktadır. Burada, benzer şekilde oturmuş, benzer kıyafetler içinde ve benzer fiziksel özelliklere sahip iki figür yer almaktadır. Soldaki figür başını sağ koluna dayamış, yanındaki figür ise sağ elini sağ şakağına dayamıştır. Doğum sahnesinde bulunması bir gelenek haline gelen Yusuf'un neden iki kez ve yan yana (hatta üst üste) resmedildiği, Jerphanion (1925-1942, II, s. 191-194) Restle (1967, II, s. 146-147) gibi araştırmacılarca tatmin edici bir sav öne sürmeksizin, bir nedenle ilk yapılan Yusuf figürünün, sağa kaydırılarak yenilendiğini, ilk figürün üzerinin ise çalı-çırpı motifleriyle kapatılmak istendiği şeklinde açıklanmıştır (Resim 11).

Resim 10: İsa'nın Doğumu.

Resim 11: İsa'nın Doğumu (Ayrıntı) Yusuf Figürü.

Eksendeki Çarmıh sahnesinde, sahnenin tümü göz önüne alındığında oldukça büyük boyutlarıyla dikkati çeken çarmıh ve İsa yer almaktadır. İsa'nın sağında annesi Meryem ve Maria Magdalena (?), solunda İncilci Yahya, çarmıhın hemen altında küçük resmedilmiş iki asker figürü bulunmaktadır. Haç kollarının üzerindeki güneş ve ay tasvirleri sahneyi tamamlamaktadır.

Şeridin en doğusunda yer alan Meryem'e Müjde sahnesinin sağında, yüksek arkalıklı bir taht önünde, bir podest üzerinde ayakta duran Meryem bulunmaktadır. Meryem bir şaşkınlık ifadesi olarak sağ elini göğsü hizasına kaldırmış, sol elinde bir kirmen tutmaktadır. Meryem'in karşısında atakta duran, büyük kanatları ile resmedilmiş Gabriel sol eliyle asa tutmakta, sağ elini ise takdis işareti ile Meryem'e uzatmaktadır.

Konulu sahnelerin bulunduğu bu şeridin altında, yüzleri ve isimleri büyük oranda tahrip olmuş, madalyonlar içinde on figür yer almaktadır. Bunlardan Aziz Akindynos, Aziz Pegasios, Aziz Ephihonios, Aziz Elpidiphoros, Aziz Anempodistos, Aziz Gurias (?), Aziz Samonas, Aziz Abibas, Aziz Tarachos, Aziz Probos, isimleri yazılı olduğu için tanınabilmektedir.

Kuzey eksedrayı orta bölümden ayıran kemerin yayında, yuvarlak madalyonlar içinde, apsis kemerinde olduğu gibi büst şeklinde yedi peygamber figürü bulunmaktadır bunlar doğudan itibaren, Joel, Daniel (?), İsaias (?), tanımlanamayan bir peygamber, tanımlanamayan diğer bir peygamber, Abdias ve Michaeas'dır.

Güney Eksedra Duvar Resimleri

Güney eksedradaki duvar resimleri, Jerphanion ve Restle'nin yapıyı ziyaretlerinden sonra günümüze kadar (kemer içindeki figürler hariç) tümüyle yok olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Jerphanion, burada tetramorflar veya serafimler arasında Pantokator İsa figürü bulunması gerektiğini belirtmektedir (1925-1947, II, s. 194). Restle ise (1967, III, lev. XXXV), çiziminde yarı kubbede Havarilerin Görüngüsü ve Havarilerin Görevlendirilmesi sahnelerinin yanı sıra Isaias veya Ezekeil peygamberlere ilişkin sahnelerin bulunabileceğini öne sürmektedir.

Güney eksedrayı orta bölümden ayıran kemerin yayında, yuvarlak madalyonlar içinde, doğudan itibaren: Jonas, Davut, Süleyman ve tanımlanamayan (veya yok olmuş) beş peygamber figürü tespit edilmiştir.

Batı Haç Kolu Duvar Resimleri

Batı haç kolunu orta bölüme bağlayan kemer içi hariç, haç kolunun belki de hiç bitirmediği veya hiç boyanmadığı düşünülmektedir (Jerphanion, 1925-1947, II, s. 195-196). Kemer içinde ise, kuzeyden itibaren Malakhias, tanımlanamayan bir peygamber, Ezekhiyas, Habakuk, tanımlanamayan bir melek (?), tanımlanamayan bir martir, tanımlanamayan diğer bir martir, Lauros (?) ve Phioros figürleri yer almaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Yeşilöz'deki (Tağar) üç yapraklı yonca planlı (trikonchios) kilise bölgede sık görülmeyen plan tipi, anısal boyutları, mimari özelliklerine bağlı olarak anısal boyutlardaki duvar resimleri, resimlerin ikonografik, üslupsal özellikleri ile dikkat çekici bir Bizans dönemi kayaya oyma kilisesidir. Kilisenin bulunduğu yerleşimin adının etimolojik kökeni gibi, yapının tarihi, banisi ve kime ithaf edildiği, geçirdiği değişim ve onarımlar kesin olarak bilinmemektedir.

Üç yapraklı yonca veya dört yapraklı yonca planını yansıtan kiliseler Bizans sanatının başlangıç dönemlerinden itibaren ama özellikle son Bizans döneminde, bir çok coğrafyada uygulansa da (Eyice, 1980, s. 118), Kappadokia bölgesi için pek yaygın olmayan bir plan şemasıdır. Mavruca yakınlarındaki Ortaköy'de bulunan ve Georgios olarak adlandırılan kağıt kilise bir çok onarım geçirse de, bir mezar nişi üzerindeki boya ile yazılmış yazıta göre 1293/1294 'ten önceye tarihlendirilmektedir (Rott, 1908, s. 149; Hild ve Restle, 1981, s. 232). Göreme'deki El Nazar (Şapel No. 1) kilisesi, plan özellikleri, özellikle de Tağar'ın kuzey eksedrasındaki oturma sekileri (veya yerleri) (Teteriatnikov, 1996, s. 116) ve kayaya oyma tekniği ve duvar resimleri ile Tağar'daki yapıya benzetilmektedir (Jerphanion, 1925-1927, II, s. 188; Restle, 1967, I, s. 101-103). Ancak Ötügen (1987, s. 34), El Nazar'ı 4a grubu olarak adlandırdığı serbest haç planlı yapılar içinde değerlendirmekte ve 10. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmektedir. Tağar'daki yapı, kayaya oyma tekniği ve üç yapraklı yonca planını yansıtması açısından belki de bölgedeki kiliseler içinde en çok Aksaray yakınlarındaki Göztesin mevkiindeki yapı ile benzerlik taşımaktadır (Gürçay ve Akok, 1965, s. 35-59; Pekak, 2002, s. 387-388). Pekak'ın Gözte-

sin Mevkii (Kemer) Kilise 2 olarak tanıttığı yapı boyutları ve yüksekliği düşünüldüğünde Tağar'daki yapı ile karşılaştırılmayacak mütevazı ölçülere sahiptir. Zaten Kemer Kilise 2'de duvar resmi bulunmaması, tarihlendirilmesini de güçleştirmektedir.

Sonuç olarak, mimari plan özellikleri ve anısalığı göz önüne alındığında Tağar'daki kilise Kappadokia hatta koşusu olan Lykonía, Galatia gibi bölgelerde tek kalmaktadır.

Benzer şekilde, duvar resimlerindeki özellikle üslup özellikleri dikkat çekicidir: Jerphanion (1925-1942, II. s. 186-205) ve Restle (1967, s. 145-147) Tağar'daki resimlerde en az üç farklı elin çalıştığını, bazı resimlerin üzerinden (nedeni bilinmez bir şekilde) tekrar geçildiğini, sanatçıların üslup özellikleri üzerinde durmakta, apsis ile kuzey haç kolundaki resimlerin 11. yüzyılın ikinci yarısına, güney eksestra ve buradaki oturma yerlerindeki boyamaların, daha eskiye 10. yüzyılın ikinci yarısına ait olabileceğini öne sürmektedirler (Hild ve Restle, 1981, s. 290), Thierry ise resimlerin 1000 yılı civarına tarihlendirilebileceğini belirtmektedir.

Tağar'daki yapının tarihlendirilebilmesi için mimari özelliklerinden çok duvar resimleri önem taşımaktadır. Yukarıda belirtilen görüşler dışında belki de ikonografik, liturjik araştırmalara ihtiyaç duyulmakta, aynı zamanda M. Restle'nin yapı ile ilgili görüşlerini dile getirdiği 1967 yılından kırk yıl sonra (Restle, 2007) önemle vurguladığı gibi, duvar resimlerinin tarihlendirilebilmesi ve dönemlenebilmesi için titiz laboratuvar çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır .

Sonuç olarak, Yeşilöz'deki (Tağar) üç yapraklı yonca planına sahip, kayaya oyma büyük boyutlu kilise, mimari özelliklerinin yanı sıra, duvar resimleri ile de büyük bir öneme sahiptir ve acilen koruma altına alınması, araştırılıp yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Eyice, Semavi (1080), *Son devir Bizans mimarisi. İstanbul'da Palaiologo'lar devri anıtları*, İstanbul. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.
- Gürçay, H. ve M. Akok (1965). Yeraltı şehirlerinde bir inceleme ve Yeşilhisar ilçesinin Soğanlıdere köyünde bulunan kaya anıtları, *Türk Arkeoloji Dergisi* 14, 35-59.
- Hild, F., ve Restle, M. (1981). *Kappadokien, Tabula Imperii Byzantini* 2, Wien, Verlag der Österreichischen der Wissenschaften.
- Jerphanion, G. de (1925-1942). *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce I-II*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Lafontaine-Dosogne, J. (1963). Nouvelles notes Cappadociennes, *Byzantion* 33, 121-183.
- Ötügen, Yıldız (1987), *Göreme*, Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 759, Tanıtma Eserleri Dizisi 2.
- Pekak, Sacit M., (2002). Aksaray ve çevresi araştırmaları. N. Şaman Doğan (Ed.) *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ortaçağ'da Anadolu. Prof.Dr. Aynur Durukan'a Armağan* içinde (ss. 383-396).

- Restle, Marcell (1967). *Die byzantinische Wandmaleri in Kleinasien 1-3*, Germany, Vellg Aurel Bongers Recklinhausen.
- Restle, Marcell (1978). Kappadokien, *Reallexikon zur byzantinischen Kunst* 3, 968-115.
- Restle, Marcell (2007). Byzantinische Wandmaleritechniken ein Überblick über den augenblicklichen Forschungsstand, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 1, 89-114, Ankara, AKVAD (Anadolu Kültür Varlıklarını Araştırma Derneği) Yayınları.
- Rott, Hans (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Psidien, Pamhylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig. Dieterichsche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher.
- Teteriatnikov, B. Natalia (1996). *The liturgical planning of Byzantine churches in Cappadocia*, Roma, Orientalia Christiana, Analecta 252, Pontificio Instituto Orientale.
- Thierry, Nicole (2002.). *La Cappadoce. De L'antiquité Au Moyen Âge*, Paris, Brepols Publishers.